

ΜΑΘΗΜΑ: ΚΠΑ-016 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ-ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Α. Σύντομη περιγραφή της θεματολογίας του μαθήματος

Πρόκειται για μια θεματική-ιστορική Εισαγωγή στη Φιλοσοφία των Αξιών. Οι αξίες αποτελούν ένα αινιγματικό αλλά και κρίσιμο φαινόμενο και θέμα. Ήδη από τον 15ο αιώνα στην οικονομική σκέψη του ύστερου μεσαίωνα (ο οποίος απηχούσε σχετικά ψήγματα ιδεών ήδη στην οικονομική σκέψη του Αριστοτέλη) αλλά και από τα μέσα του 19ου αιώνα στη φιλοσοφία, οι αξίες θεματοποιήθηκαν ως κεντρικό αξιοδιερευνήτο φαινόμενο. Ειδικά οι νεοκαντιανοί και οι φαινομενολόγοι αλλά και αγγλο-αμερικάνοι φιλόσοφοι που παρέλαβαν τη σκυτάλη αυτής της θεματικής από τους νεοκαντιανούς επεχείρησαν να διαλευκάνουν το φαινόμενο των αξιών. Οι αξίες, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, στη μία ή στην άλλη εκδοχή τους (π.χ., ηθική αξία, καλαισθητική αξία, αξία χρήσης, αξία ανταλλαγής, κ.λπ.) φαίνεται πως συνιστούν απαντήσεις στα πρακτικά ερωτήματα του τύπου «προς τι;» (για να χρησιμοποιήσουμε εδώ πυκνά το στίγμα της προσέγγισης του Νίτσε). Με άλλα λόγια, οι αξίες συνιστούν τα βασικά σχήματα νοηματοδότησης της ανθρώπινης ύπαρξης και προσανατολισμού της πράξης. Συνιστούν, εν ολίγοις, ως αξιακό σύστημα, τον κορμό ή τον σκελετό ενός πολιτισμού. Σε περιόδους κρίσης και επαπειλούμενου μηδενισμού δε, όπως η δική μας, αυτό γίνεται ιδιαίτερος φανερός. Κάθε πρόβλημα, κοινωνικό, οικονομικό, θεσμικό, αρχίζει να γίνεται κατανοητό ως πρόβλημα που ριζώνει βαθιά στο αξιακό σύστημα του πολιτισμού μας. Η εδώ προτεινόμενη Εισαγωγή θα αναλαμβάνει να φωτίσει --σε αντιπροσωπευτικά και ενδεικτικά κεφάλαια-- τη γενικώς αδιευκρίνιστη και αδιαφανή καταγωγή αυτής της θεματικής από την αρχαία ελληνική σκέψη (Πλάτωνα και Αριστοτέλη με ένα πέρασμα από τους Στωικούς), τη νεότερη εμφάνισή της (Χιούμ, Καντ, και Λότσε), και τη σύγχρονη κορύφωση και αδιέξοδό της (Μπρεντάνο, Νίτσε, και Σέλερ). Προφανώς, μια σειρά φιλοσόφων και σχολών, π.χ., νεο-καντιανοί, Λογικός Εμπειρισμός, Πραγματισμός, κ.λπ. έχουν μια προσέγγιση στο ζήτημα των αξιών. Στην εδώ προτεινόμενη Εισαγωγή, ωστόσο, επιχειρούμε μια επισκόπηση των πλέον βασικών σταθμών.

Β. Ανάλυση του βιβλίου ανά κεφάλαιο (και περίπου ανά συνάντηση)

1. Η συγκαλυμμένη εμφάνιση του προβλήματος των αξιών στον Πλάτωνα

Ο Πλάτων θέτει εξ αρχής στη σκέψη του ερωτήματα που γενικά σήμερα εκλαμβάνονται ως ερωτήματα για αξίες. Ρωτά τι είναι το κάλος, τι είναι η ανδρεία, τι είναι η δικαιοσύνη, τι είναι το αγαθό. Το κομβικό έργο του στο οποίο όλα αυτά τα ερωτήματα συγκεφαλαιώνονται και τυγχάνουν συστηματικής πραγμάτευσης είναι κυρίως το μεγάλο έργο του, η Πολιτεία. Με επισταμένη εξέταση αυτού του βιβλίου και έχοντας κατά νου τα έργα του Πλάτωνα που το προετοιμάζουν και το επεξηγούν ή το συμπληρώνουν, το πρώτο κεφάλαιο θα δείχνει πώς τίθενται

για πρώτη φορά συστηματικά στη Δυτική Φιλοσοφία οι βάσεις για την νεότερη ανάδυση του φιλοσοφικού προβλήματος των αξιών.

2. Ο τρόπος με τον οποίο ο Αριστοτέλης πραγματεύεται τα ζητήματα στα οποία εμπλέκονται αξίες

Ο Αριστοτέλης παραλαμβάνει τα προβλήματα που απασχόλησαν τον Πλάτωνα και, αλλάζοντας εντελώς την προοπτική και τη βάση για την αντιμετώπισή τους οικοδομεί τη δική του φιλοσοφία. Στρέφεται ειδικά προς τον ενδόκισμα υπάρχοντα άνθρωπο, διακρίνει τα όρια μεταξύ αρχών της θεωρητικής και αρχών της πρακτικής γνώσης, και αναπτύσσει τη δική του "προσγειωμένη" διδασκαλία για τον τρόπο με τον οποίο υπάρχουμε και προσανατολίζουμε τις επιλογές μας και την πράξη μας. Σε αυτή τη θεώρηση των πραγμάτων το αγαθό και το ωραίο επαναπροσδιορίζονται με έναν τρόπο που μετριάζει τις πλατωνικές εξιδανικεύσεις και απολυτότητες και παραδίδει τη σκυτάλη στη μεταγενέστερη ηθική και αισθητική.

3. Η θεματοποίηση του ζητήματος των αξιών στους Στωικούς

Για πρώτη φορά στην ιστορία της Δυτικής φιλοσοφίας οι αξίες θεματοποιούνται ως ρητό πρόβλημα της φιλοσοφίας, κυρίως της Ηθικής, στους Στωικούς. Μέσα στις πολλές συμβολές τους οι Στωικοί αντιλαμβάνονται το πρόβλημα της νοηματοδότησης και της αποτίμησης των στοιχείων της πραγματικότητας με όρους αξιών. Έτσι, η θεωρία τους για την ανθρώπινη ύπαρξη και πράξη αρχίζει να προσανατολίζεται προς την έννοια της αξίας των πραγμάτων, των προσώπων, και των ενεργειών μας. Επίσης, εδώ είναι που για πρώτη φορά ρητά τα συναισθήματα (οι εν γένει θυμικές και επιθυμητικές καταστάσεις) αναγνωρίζονται ως καταστάσεις που εμπλέκονται στην αναγνώριση των αξιών και στη στάση μας απέναντί τους.

4. Λόγος, πάθη, και πράξη: τα ίχνη των αξιών στη σκέψη του Χιούμ

Στον Χιούμ συγκεφαλαιώνεται με ωριμότητα ο πρώιμος διάλογος της νεότερης φιλοσοφίας (Καρτέσιος και Λοκ) γύρω από τα ζητήματα στα οποία δεχόμαστε ότι εμπλέκονται τα συναισθήματα ("πάθη") και οι αξίες. Ο Χιούμ εμβαθύνει στη σφαίρα των θυμικών φαινομένων και επιχειρεί μια ριζική επανατοποθέτηση της σχέσης λόγου και "παθών" στα ζητήματα της ανθρώπινης πράξης. Οι λεπτές διακρίσεις που εντοπίζει στη θυμική σφαίρα και οι στενές σχέσεις των θυμικών φαινομένων με το ανθρώπινο ήθος και αξίες όπως η ωφέλεια και η δικαιοσύνη τον καθιστούν μια μεγάλη μορφή μέσα στην ιστορία της φιλοσοφίας της πράξης αλλά, εμμέσως, και της αισθητικής. Είναι ο φιλόσοφος που από πολλές απόψεις ενέπνευσε τον Καντ στην μεγαλειώδη σύνθεση της κριτικής φιλοσοφίας του, σημαντική στιγμή της οποίας είναι η προλεϊάνση του εδάφους για τη σύγχρονη συζήτηση περί αξιών. Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο που μας αφορά εδώ περισσότερο, ο Χιούμ θέτει το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ είναι και δέοντος.

5. Η προεργασία της σύγχρονης θεματικής των αξιών στον Καντ

Ο Καντ αναλαμβάνει να επεξεργαστεί συνολικά το πρόβλημα που δημιουργήσε η νεότερη Φυσική μετά την επιστημονική επανάσταση: ποια είναι η θέση και ποιος οφείλει να είναι ο προσανατολισμός του ανθρώπου μέσα σε ένα ανοιχτό σύμπαν απαρτιζόμενο από σιέτα φυσικά όντα και γεγονότα; Αυτό ουσιαστικά είναι και το πρόβλημα που δημιουργεί ρητά πλέον το φιλοσοφικό πρόβλημα των αξιών όπως αυτό τίθεται στη νεότερη εποχή. Στον αρχαίο κλειστό κόσμο το πρόβλημα παρέμενε συγκαλυμμένο γιατί δεν μπορούσε να προϋποθέτει το νεότερο διχασμό της πραγματικότητας σε γεγονότα και αξίες. Έχοντας, λοιπόν, κατά νου το πρόβλημα της σχέσης είναι-δέοντος που θέτει ο Χιούμ, ο Καντ κινείται --αφυπνισμένος και εδώ από τον τελευταίο-- για να λύσει υπερβατολογικά και κριτικά το πρόβλημα των αξιών, π.χ., αγαθό, ωραίο, χρήσιμο. Αφιερώνει, έτσι σε αυτό το πρόβλημα, την Κριτική του Πρακτικού Λόγου και ειδικά την Κριτική της Κριτικής Δύναμης.

6. Η διατύπωση του προβλήματος των αξιών στον Λότσε

Πάνω στη βάση των αναλύσεων του Καντ, ο Λότσε είναι αυτός που αρχίζει να επεξεργάζεται το θέμα των αξιών ως τέτοιο και όχι ως επιμέρους ζήτημα στο πλαίσιο της γνωσιολογίας και της ηθικής ή της φιλοσοφικής κοσμολογίας. Αναρωτιέται για τον τρόπο θεμελίωσης των αξιών στο σύνολό τους, τον τρόπο (καθεστώς) "υπαρξής" τους, και επιχειρεί να προαγάγει τις προηγηθείσες αναζητήσεις του Καντ για το ωραίο και το αγαθό. Εστιάζει στο γεγονός ότι όλες οι οντοθεσίες αλλά και όλες οι νοηματοδοσίες μας είναι σχεσιακές, κάτι που σημαίνει ότι απαιτείται ταυτόχρονα και μια ενότητα κόσμου συνολικά. Μέσα σε ένα τέτοιο συνολικό πλαίσιο κόσμου, λοιπόν, είναι που πρέπει να αναζητηθεί και η θεμελίωση των διαφόρων τύπων αξιών.

7. Οι αξίες στο πλαίσιο του Αυστριακού εμπειρισμού του Μπρεντάνο

Ο Μπρεντάνο, σπουδαία μορφή στην ιστορία του Αυστριακού Εμπειρισμού, επιχειρεί να θεμελιώσει τη γνώση και την πράξη στη νεο-αριστοτελική θεωρία του για τα ψυχικά φαινόμενα. Για αυτόν, τα ψυχικά φαινόμενα χαρακτηρίζονται από την intentionale Inexistenz, πράγμα που εν ολίγοις σημαίνει ότι η πραγματικότητα μας δίδεται στην αίσθηση και εμείς τοποθετούμαστε γνωσιακά και αξιολογικά απέναντι στα σχετικά αισθητηριακά περιεχόμενα. Η αλήθεια και το αγαθό είναι ζητήματα ορθής κρισιακής ή θυμικής στάσης μας απέναντι στα εν λόγω ενύπαρτα περιεχόμενα. Αγαθό, λοιπόν, για αυτόν είναι αυτό που ορθώς το αγαπούμε, ενώ αγαθότερο είναι αυτό που ορθά το προτιμούμε. Οι αναλύσεις του Μπρεντάνο, δηλαδή η απαρχή της λεγόμενης δεύτερης Αυστριακής Αξιολογίας με τον Έρενφελς και τον Μάινονγκι (με πρώτη αυτήν του Μένγκερ και των επιγόνων του) συνιστά βεβαίως και τη βάση και για τη Φαινομενολογική Αξιολογία.

8. Το πρόβλημα των αξιών και ο μηδενισμός στον Νίτσε

Η εργασία του Λότσε απετέλεσε τη βάση για την άνθιση της νεο-καντιανής φιλοσοφίας των αξιών στα τέλη του 19ου αιώνα. Μέσα σε αυτό το θερμό κλίμα

στη φιλοσοφία των αξιών εμφανίζεται και αναπτύσσεται και η ριζοσπαστική σκέψη του Νίτσε για αυτές. Κατ' αυτόν, η νεότερη ανθρωπιστική εποχή ενέτεινε και οδήγησε στο όριο της μια τάση εντός της ιστορίας του Δυτικού πολιτισμού, παρούσα ήδη στον Πλάτωνα και στον Χριστιανισμό. Ο Δυτικός πολιτισμός βασίστηκε, κατ' αυτόν, σε μια λανθασμένη άποψη για την ουσία του ανθρώπου, κατά την οποία υπερτονίστηκε ο λόγος και η αγάπη. Αυτή η λάθος ουσιολογία έθεσε και μια αντίστοιχη αξιολογία η οποία, όπως θα αναμενόταν, απέτυχε να προσανατολίσει την ανθρώπινη ζωή και πράξη με τρόπο που να μην στρέφεται τελικά ενάντια στον ίδιο τον άνθρωπο. Το γεγονός αυτό ισοδυναμεί με μια προϊούσα απαξίωση όλων των υψηλών αξιών, δηλαδή σε μηδενισμό. Έτσι, ο ίδιος καλεί σε μια νέα αξιοθεσία ικανή να ανταποκρίνεται στην αληθή σύσταση του ανθρώπου, στη θέληση για δύναμη.

9. Η Φαινομενολογική Αξιολογία του Μαξ Σέλερ

Η Φαινομενολογική Αξιολογία ουσιαστικά θεμελιώνεται πάνω στο ιδρυτικό κείμενο της φαινομενολογικής φιλοσοφίας, τις Λογικές Έρευνες του Χούσερλ. Ωστόσο, αν και ο Χούσερλ έθεσε τα θεμέλια, ο ίδιος δεν κατάφερε να πάει πέρα από μια φαινομενολογική γνωσιολογία και οντολογία. Αυτός πάντως ήταν της άποψης ότι τα θυμικά φαινόμενα είναι πλήρεις εμπειρίες των αγαθών ως σύμπλοκα φυσικού υποστρώματος και αξιακού χαρακτήρα. Αυτή τη βασική ιδέα την ανέπτυξε σε πλήρη θεωρία ο Σέλερ (και ο Χάρτμαν). Ο Σέλερ προσέγγισε το ζήτημα με όρους πλατωνικού ρεαλισμού, θεωρώντας ότι οι αξίες απαρτίζουν μια αντικειμενική υπερ-αισθητή πραγματικότητα στην οποία είναι οργανωμένες ιεραρχικά με αντικειμενικό τρόπο. Το ότι μπορεί μέσα στην ιστορία οι άνθρωποι να μην συμφωνούν για την αντικειμενική ιεραρχία των αξιών οφείλεται στα εκάστοτε διαμορφωμένα ήθη ή *ordo amoris* ή, απλά, στον εκάστοτε τρόπο με τον οποίο είναι οργανωμένος ο θυμικός μας βίος. Π.χ., το μνησικακό ήθος προκαλεί αντιστροφή στην αξιακή εμπειρία.